

DEVIANT XULQNING O‘SMIR YOSHDAGI O‘QUVCHILARDA KUZATILISHI

Abdusattarova Dilfuza Abdusodiqovna
Farg'ona shahar 35-maktabi psixologi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada o‘smir yoshidagi o‘quvchilarda kuzatiladigan deviant xulq-atvorning psixologik xususiyatlari, kelib chiqish sabablari va namoyon bo‘lish shakllari yoritilgan. Shuningdek, deviant xulqning o‘quvchi shaxsi rivojlanishiga ta’siri hamda uning oldini olish va korreksiya qilishning psixologik-pedagogik usullari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: deviant xulq, o‘smirlik davri, xulq-atvor, psixologik omillar, ijtimoiy muhit, profilaktika, tarbiya, oila, maktab, psixologik korreksiya.

KIRISH

O‘smirlik davri inson hayotidagi eng murakkab va mas’uliyatli bosqichlardan biri hisoblanadi. Ushbu davrda jismoniy, ruhiy va ijtimoiy rivojlanishda sezilarli o‘zgarishlar yuz beradi. O‘smir o‘z shaxsini anglashga, mustaqillikka erishishga va jamiyatda o‘z o‘rnini topishga intiladi. Aynan shu davrda ayrim o‘quvchilarda ijtimoiy me’yor va qoidalardan chetga chiqish holatlari, ya’ni deviant xulq-atvor kuzatilishi mumkin. Deviant xulq deganda jamiyat tomonidan qabul qilingan axloqiy, huquqiy va ijtimoiy me’yorlarga zid bo‘lgan xatti-harakatlar tushuniladi. O‘smirlar orasida bunday xulq turli ko‘rinishlarda namoyon bo‘lishi mumkin. Jumladan, dars qoldirish, tajovuzkorlik, yolg‘on gapirish, intizomsizlik, kattalarning talablariga bo‘ysunmaslik, zararli odatlarga qiziqish va tengdoshlari bilan nizoli munosabatlar shular jumlasidandir. Deviant xulqning shakllanishiga ko‘plab omillar ta’sir ko‘rsatadi. Oiladagi nosog‘lom psixologik muhit, ota-onalar nazoratining yetishmasligi, oilaviy nizolar, noto‘g‘ri tarbiya usullari hamda befarqlik o‘smir xulqidagi salbiy o‘zgarishlarga sabab bo‘lishi mumkin. Bundan tashqari, tengdoshlar guruhi ta’siri, ommaviy axborot vositalari, internet tarmoqlari va ijtimoiy muhit ham o‘smirning xulq-atvoriga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi.

Psixologik nuqtai nazardan, o‘smirlarda emotsional beqarorlik, o‘zini namoyon qilish istagi, mustaqillikka intilish va kattalar bilan ziddiyatli munosabatlar deviant xulqning yuzaga kelishiga zamin yaratadi. Ayrim hollarda o‘smirlar e’tibor qozonish yoki ichki muammolarini yashirish maqsadida ham salbiy xatti-harakatlarni namoyon etishlari mumkin. Maktab muhitining ham deviant xulq shakllanishidagi o‘rni katta. O‘quvchining o‘qishga qiziqmasligi, sinfdoshlar bilan munosabatlardagi

qiyinchiliklar, pedagoglar bilan kelishmovchiliklar va o'zlashtirishdagi muammolar deviant xatti-harakatlarning kuchayishiga olib kelishi mumkin.

Deviant xulqning oldini olishda oila, maktab va mahalla hamkorligi muhim ahamiyatga ega. Ota-onalar farzandlari bilan samimiy muloqot o'rnatishlari, ularning muammolariga befarq bo'lmasliklari va ijobiy xulq namunalarini ko'rsatishlari zarur. Pedagoglar esa o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda tarbiyaviy ishlarni tashkil etishlari lozim.

Maktab psixologi deviant xulqga moyil o'quvchilarni erta aniqlash, psixologik diagnostika o'tkazish va korreksion mashg'ulotlarni tashkil etish orqali muammoning oldini olishda muhim rol o'ynaydi. Psixologik treninglar, individual suhbatlar va profilaktik tadbirlar o'quvchilarda ijobiy xulq-atvor ko'nikmalarini shakllantirishga yordam beradi.

Yoshlar ko'pincha adolatsizlik natijasida ham isyonlar ko'tarib deviantlik xususiyatlarini o'zida mujassam qiladi. Axloqiy me'yorlardan izdan chiqadi. Bu asosan bola va o'smirlar nafaqat yosh inqilobiy, balki butun jamiyatga zarar keltiradigan o'ta xavfli shakllar yuzaga keladi. O'smirlar yoshida deviatziya namoyon bo'lishining tinimsiz oshib borishi ijtimoiy pedagog oldida bu o'smirlar bilan ishlashning yangi usullari, texnologiyalarini ishlash va ularga tadbir etish vazifasini qo'yadi. Ilmiy nazariy va amaliyotda ikki asosiy texnologiya-profilaktika va reabilitatsiya keng tarqalgan. Bular o'smirlarni o'tish davrida ijtimoiy, tibbiy, tashkiliy, tarbiyaviy o'tishda xulqda madaniy normani o'zlashtirishi, turli xil odob-axloqni singdirish, qonun-qoida normalaridan chiqmaslik, muayyan sharoitda yashashga majbur bo'lgan bolalarni ijtimoiy qo'llabquvvatlash zarur hisoblanadi.

Deviant xulq-atvor turlariga kiruvchi ichkilikbozlik, giyohvantlik, o'z-o'zini o'ldirish (suitsit), fohishabozlik, tajavuzkorlik, mayda huquqbuzarliklar, jinoyatchilik kabilar kiradi. Bular turli xil biologik, psixologik, ijtimoiy muammolar natijasida kelib chiqadi. Psixologiyada deviantlikning 3ta asosiy belgisi aniqlangan:

1. Deviant xulq-atvor tajovuzkorlik, o'g'irlik, huquqbuzarliklar, o'smirlar o'qishga qiziqishni yo'qotishi mumkin, yosh bolalar o'z onalarini o'ziga xos ideal deb bilishadi.

2. Xulq-atvorning giyohvandlik shakli psixologik va fiziologik qaramlik bilan tavsiflanadi. Bu toifaga sezgir va zaif odamlar kiradi. Ular osongina yomon ta'sirga tushib qolishlari yoki yolg'izlik tufayli tushkunlikka tushishlari mumkin.

3. Buzg'unchi variant o'ziga va boshqalarga nisbatan tajavuzning mavjudligi, zo'ravonlik, o'z joniga qasd qilish va ob'ektlarga zarar yetkazish ehtimoli bilan tavsiflanadi.

Zamonaviy dunyoda tatuировка (terisiga turli xil rasmlarni chizish) prinsipining rivojlanishini, psixologlarning zargarlik buyumlariga haddan tashqari muhabbatini deviant xatti-harakatlarning yangi turiga bog'ladilar. Deviant xulqlilar bu prinsipi

yuqori darajada rivojlantirgan. Jamiyatda o'rnatilgan axloq me'yorlariga mos kelmaydigan bunday prinsiplar deviantlikning kengayishiga zamin yaratadi. Misol uchun bu tatirovkani ko'rgan qiziqqan bola buni o'zida ham paydo qilishga harakat qiladi. Unda qiziqish paydo buladi. Bitta insonda deviantlikning paydo bo'lishiga zamin yaratiladi. Bunda ijtimoiy ishchi asosiy tushuntirish ishlarini olib boradi. Bolaga to'g'ri psixologik tushuncha beriladi.

Ma'lumki, insoniyat tarixining dastlabki davrlarida ijtimoiy deviantlik va xulqatvor og'ishining yuz berish jarayonlari axloqsizlik sifatida qaralgan va asosan diniy me'yorlar orqali tartibga keltirib turilgan. Turon xalqlari ham qadim-qadimdan ijtimoiy deviantlik holatlariga salbiy munosabatda bo'lishgan va ushbu munosabat zardushtiylik, budda va boshqa qadimgi Turonda mavjud boshqa diniy ta'limotlarda aks etgan. Ushbu davrlarda ham deviantlikni to'xtatish uning rivojlanishini kamaytish asosiy muammolardan biri bo'lgan. Ijtimoiy ishning shakllanishi o'sha davrlardan boshlangan bo'lib hozirda judal rivojlanmoqda.

Deviant xulq atvor turlaridan biri bu fohishabozlik. Bu fanda rasmiy nikohsiz jinsiy aloqa ikkita turga bo'lib o'rganiladi.

1. Konkubinat-nikohsiz birga yashash
2. Fohishabozlik-pul uchun o'z tanasini sotish.

G'arbda asosan ikkinchisi qoralansada, Sharqda ikkala holatga ham me'yordan og'ish sifatida qaraladi. Chunki sharqda madaniyat, sharm-hayo, axloq-odob juda ulug' qadarlanadi.

Bulardan tashqari xalqimizda mahalliychilik, urug'-aymoqchilik, boqimandachilik kabi salbiy holatlar ham me'yordan chiqishning ko'rinishlari hisoblanadi. Deviant xarakterga ega bo'lgan yoshlar ko'pincha maktabdagi darsga bormaydilar, uydan qochib ketadilar, daydilik qiladilar, tilanchilik bilan shug'ullanadilar, ichkilik ichadilar, giyohvand moddalarni is'temol qiladilar, o'g'rilik qiladi. Natijada qonunbuzarlikka moyil bo'lib, jinoyatga qo'l uradilar. Hayotini qaytadan boshlashlari uchun ijtimoiy ishchi chuqur bilib, malaka va ko'nikmaga ega ega bo'lishlari zarur. Imkoni boricha reabilitatsiya qilinishi tibbiy, psixologik, ijtimoiy yordamlar ko'rsatilishi kerak.

XVIII asrlarga kelib yangi davr mutaffakirlari ijtimoiy me'yor deviant holatlar muammosini yanada chuqurroq tahlil qiladilar. Ularning barchasi deviantlikni jamiyatdagi qonun-qoidalardan chetga chiqish, doimiy dolzarb muammo bo'lgan. Klassik yo'nalish vakillari garchi deviant xulq-atvorni sotsiologik tushuntirishda ancha ilgarilab ketishgan bo'lsa ham, bu nazariyalar amaliy tadqiqotlar bilan mustahkamlanmaganligi sababli, ularning nazariyalari XIX asrlarga kelib biologik yo'nalish vakillari tomonidan osongina inkor qilina boshladi.

Me'yordan og'ish va me'yorning o'zi ko'pincha o'zi ko'pincha eksperimental usullar yordamida aniqlanadi. Biroq og'ayotgan xulq-atvorning barcha

ko'rsatgichlarini nazariy jihatdan talqin qilish va o'lchashning imkoni yo'q. Shunday hollarda deviantlikning barcha sabablari aniqlanadi, uning oldini olish chora tadbirlari yuzaga keladi.

Deviant xulqlilar toifasiga:

- Chekishga moyilligi bo'lgan bolalar.
- Spirtli ichimliklarga moyilligi bo'lgan bolalar.
- O'g'irlikka, yolg'onlikka moyilligi bo'lgan bolalar.
- Intizomsiz, ish yoqmas, dangasallikka moyilligi bo'lgan bolalar.
- Psixotrop moddalarga moyilligi bo'lgan bolalar.
- Narkomaniyaga moyilligi bo'lgan bolalar.
- Axloqiy va maishiy buzuvchilikka moyilligi bo'lgan bolalar.
- Poraxo'rlikka moyilligi bo'lgan bolalar.
- Diniy eksterimizmga moyilligi bo'lgan bolalar.
- Fanatizmga moyilligi bo'lgan bolalar.
- Agressiv, millatchilikka moyillik.
- Mahalliychilikka moyillik.

Deviant xulq-atvor mikroijtimoiy munosabatlar (oilalar, maktabdagi munosabatlar) va kichik ijtimoiy guruhlariga xos bo'lgan ijtimoiy me'yorlar va xulq-atvor turlaridan biridir. Bu xulq-atvorni "g'ayriintizomiy" deb atasak ham bo'ladi. Deviant xulq-atvorning yorqin namoyon bo'lishiga, agressiya, o'qishdan qochish va daydilik, bolalar va o'smirlar orasidagi aroxo'rlik, giyohvandlik va u bilan bog'liq g'ayriijtimoiy harakatlar yuzaga keladi. Ularning shakllanishi keng tarqalmoqda. Bunda o'smirda ichki-shaxsiy xulq-atvorda nafaqat biologik, balki psixologik o'zgarishlar ham namoyon bo'ladi. Jamiyatda umume'tirof etilgan me'yorlar va odamlarning xulq-atvorini ana shu me'yorlarga muvofiq tartibga solishga mo'ljallangan ijtimoiy nazorat tizimi mavjud. Odamlarning xulq-atvori normalarga mos kelmaydigan holatlar kam uchraydi. Bunday xatti-harakatlar deviant deb ataladi.

Deviant xulq-atvor shakllarining xilma-xilligidan sotsiologlar alohida guruhlarni ajratadilar. Birinchidan, bunday xatti-harakatni shaxs darajasida, kichik ijtimoiy guruhlardagi shaxslararo munosabatlar doirasida ko'rib chiqish mumkin. Misol uchun, qishloq uyida yolg'iz yashovchi er-xotin barcha bo'sh vaqtlarini turli mamlakatlarda olib kelingan yuvoyi hayvonlarni parvarish qilish bilan o'tkaziladi.

Ammo deviant xulq-atvorning shakllari va namoyon bo'lishini farqlash uchun eng ko'p ishlatiladigan asosiy narsa bu olib keladigan oqibatlardir. Unga olib keluvchi yo'llarni aniqlash zarur hisoblanadi. Alkogolizm insonning shaxsiyatiga halokatli ta'sir ko'rsatadi. Inson tanasida spirtli ichimliklarni tez-tez ishlatishdan ta'sirlanmaydigan biron-bir organ yo'q. Spirtli ichimliklar inson asab tizimiga ta'sir

qiladi, miya hujaylarini yo'q qiladi, psixikani o'zgartiradi (tahlil qilish qobiliyati yo'qoladi, nutq buziladi, xotira susayadi). Uzoq muddatli surunkali alkogolli zaharlanishdan so'ng, odam mutloq harakatsizlikka keladi. U atrofdagi voqealikni zaif idrok etadi va ``vegetativ`` turmush tarzini olib borishni boshlaydi. Bunda u turli xil o'zgarishlarni mujassam qiladi, sog'lig'i tez buziladi, markaziy nerv sistemasida o'zgarishlar bo'ladi, qon aylanishi buzilib insonda turli xil o'zgarishlar yuzaga keladi. Deviantologiya kursining asosiy maqsadi o'quvchilardan shaxs maqsadi, o'quvchilardan shaxs og'ishgan xulqi muammolarining zamonaviy holati haqida ilmiy asoslangan, yaxlit tasavvurning shakllanishida yordamlashishda ko'nikadi. Og'ishgan xulqni tushuntirish uchun turlicha psixologik konsepsiyalar qiymatini tan olgan holda asosida kognitiv-axloqiy yondashuv yotuvchi konsepsiyani ustuvor sifatida ko'ramiz. Og'ishgan xulq tushunchasini keng ma'noda tushuntiriladi. Jamiyatda bu fanning shakllanishi keng tarmoqda foydalaniladi.

XULOSA

Deviant xulq o'smirlilik davrida uchrashi mumkin bo'lgan murakkab ijtimoiy-psixologik hodisalardan biridir. Uning kelib chiqishida biologik, psixologik va ijtimoiy omillar o'zaro bog'liq holda ishtirok etadi. Deviant xulqning oldini olish uchun oila, maktab va jamiyatning hamkorligi, shuningdek, psixologik profilaktika va korreksion ishlarning samarali tashkil etilishi muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa o'smirlarning sog'lom shaxs sifatida rivojlanishiga va jamiyatga muvaffaqiyatli moslashuviga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. G'oziyev E.G'. Yosh davrlari psixologiyasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2018.
2. Karimova V.M. Psixologiya. – Toshkent: O'qituvchi, 2019.
3. Davletshin M.G. Pedagogik psixologiya. – Toshkent, 2020.
4. Shoumarov G'.B. Oila psixologiyasi. – Toshkent, 2019.
5. Rean A.A. Psixologiya deviant xulq-atvor. – Sankt-Peterburg, 2018.
6. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
7. O'zbekiston Respublikasining "Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risida"gi Qonuni.